

BISERICĂ ȘI SOCIETATE ÎN TIMPUL EPISCOPULUI VASILE MOGA (1810-1845). EVALUAREA SURSELOR

În istoriografia românească, istoria Bisericii Ortodoxe din spațiul transilvănean, pentru perioada mitropolitului Andrei Șaguna, a fost tratată de-a lungul timpului de mai mulți cercetători, atât din țară, cât și din străinătate, unul dintre acești istorici fiind renumitul profesor Keith Hitchins, care a realizat, în urma unei cercetări intense pe documente, o monografie a ierarhului ortodox de la Sibiu¹. Puține au fost însă abordările consacrate primului episcop român ortodox de la Sibiu și perioadei sale de păstorire (1810-1845), fapt care a motivat alegerea unei astfel de cercetări, cu atât mai mult cu cât nu s-a ocupat nimeni de o prezentare a evoluției Bisericii, din punct de vedere instituțional, în timpul episcopatului lui Vasile Moga, iar sursele inedite identificate, dar nevalorificate până acum, sunt bogate. De altfel, despre Biserica Ortodoxă din Transilvania de dinainte de Andrei Șaguna se știe prea puține date, iar din 1938 nu s-a mai scris nici o carte care să vorbească de la un capăt la altul despre episcopul Vasile Moga și perioada sa. Până acum, s-a pus accentul pe o sumară prezentare biografică a episcopului ardelean Vasile Moga, în care a fost creionat portretul său și prezentată în linii generale activitatea sa bisericească, culturală, politico-națională, subliniindu-se într-o anumită măsură relația sa cu Gheorghe Lazăr, dezvoltarea învățământului teologic de la Sibiu, relația sa cu episcopul Ioan Lemeni și implicarea în mișcarea națională, iar în mai mică măsură activitatea de zidire a bisericilor și editare a cărților destinate cultului sau lecturii credincioșilor. Despre cele de mai sus s-a tratat sumar de către Sebastian Stanca, în lucrarea *Viața și activitatea Episcopului Vasile Moga*². Alte cărți și studii evidențiază activitatea politico-națională³ a episcopului Vasile Moga, cea culturală⁴, bisericească⁵, cât și relația

¹ Keith Hitchins, *Ortodoxie și naționalitate, Andrei Șaguna și românii din Transilvania 1846-1873*, prefață de prof. univ. dr. Pompiliu Teodor, traducere de pr. prof. dr. Aurel Jivi, București, Univers Enciclopedic, 1995.

² Sebastian Stanca, *Viața și activitatea episcopului Vasile Moga 1774-1845*, Cluj, Tipografia Eparhiei Ortodoxe Române, 1938.

³ Vezi Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790-1848*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986 (în continuare: Gyémánt, *Mișcarea națională*).

⁴ Vezi I. Mateiu, „Cultura episcopului Vasile Moga”, în *Biserica Ortodoxă Română*, seria II, 1923, nr. 12, p. 923-949.

⁵ Trebuie amintite aici pastoralele trimise cu un conținut divers: cele referitoare la preoți, credincioși și problemele lor morale, cele referitoare la modul de organizare și administrare al bisericilor, cuprinzând sfaturi prețioase pentru preoți, apoi pastorale ce se refereau la superstiții, la instruirea în școală etc. Nu trebuie uitate nici vizitațiile canonice și sfințirea de biserici în cadrul activității pastorale.

lui cu Gheorghe Lazăr⁶. Ceea ce s-a făcut până acum a fost doar prezentarea câtorva evenimente din păstoria episcopului Vasile Moga, pe baza câtorva surse, care nu au fost investigate serios și n-au fost valorificate în întregime pentru a se ajunge la adevărul istoric, aceasta cu atât mai mult cu cât unele pot conține multă ficțiune și informații eronate. Să luăm de exemplu din sursele investigate cazul a doi preoți, și anume Ioan Patiția și Ioan Motora, care au început să-și adreseze reciproc o serie de acuze. Despre disensiunile dintre cei doi aflăm din bogata corespondență pe care fiecare a purtat-o fie cu protopopul, fie cu alți preoți, fie unul cu celălalt, cât și din schimbul de scrisori dintre episcopul Vasile Moga și protopopul Iosif Ighian. La o atentă cercetare a acestei corespondențe se poate observa că, în mod logic, odată cu creșterea importanței destinatarului, se amplifică în mod gradat și acuzele (Ioan Motora și tatăl său, Nicolae Motora, îl acuzau pe Ioan Patiția că predica fără carte în față, doar de pe hârtiuțe, că nu le dădea banii din veniturile bisericii, că fură din lada bisericii, că reținea anumite locuri în biserică pentru anumite persoane; cealaltă parte, reprezentată de Ioan Patiția îi acuza pe ceilalți doi de instalarea abuzivă ca preot a lui Ioan Motora, de faptul că a împărțit parohia în două, de faptul că Ioan Motora și tatăl său foloseau nepotrivit moaște la slujbe, precum și că au luat cu totul lada din biserică)⁷. Cea mai probabilă cauză a disensiunilor dintre preoții amintiți a fost cea legată de titularul de drept din acea parohie. Așadar, nu știm câte dintre acuze sunt adevărate, nu știm unde intervine ficțiunea și exagerarea. Exemplul nostru poate fi raportat și la alte exemple asemănătoare, istoricul putând să pună mai multe întrebări, pentru a se apropia și mai mult de aflarea adevărului istoric. Un studiu pertinent și util pe acest subiect propus se poate realiza numai plecând de la investigarea obiectivă a tipurilor de surse, punând întrebarea cât de veridice și de credibile sunt aceste surse, cât sunt de apropiate sau de îndepărtate de realitatea istorică, de faptul istoric petrecut acum aproape două secole, ce aspecte surprind și cum pot ele să ofere o imagine cât mai reală a timpului păstoririi episcopului Vasile Moga și a Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania, din timpul său. E interesant de văzut modul în care se succed anumite evenimente, ce le-a determinat, ce rol au avut anumite personaje, care a fost situația Bisericii în timpul lui Vasile Moga și care au fost persoanele cu care acesta a intrat în contact. Ceea ce se vrea a se aduce nou prin cercetare sunt următoarele aspecte:

a) încadrarea episcopatului lui Vasile Moga în contextul situației religioase din Transilvania;

⁶ A se vedea Ioan Lupaș, „Episcopul Vasile Moga și profesorul Gheorghe Lazăr”, extras din *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice*, seria II, Tom XXXVII, București, 1915, p. 2-3.

⁷ Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ardealului, colecția *Vasile Moga - acte inventariate*, nr. 741-786.

b) evidențierea stării episcopiei, dar și a unor instituții bisericești, cum ar fi: Consistoriul, protopopiatele, parohiile, înainte, în timpul și după moartea sa, surprinzând evoluția pe această perioadă de timp (1805-1847), utilizând în acest demers atât colecția de documente *Vasile Moga* aflată la Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ardealului, cât și conscripția din 1805, șematismele din perioada 1812-1845, recensământul pe anul 1850⁸, și, nu în ultimul rând, Șematismul Bisericii Greco-Orientale, editat la Buda, în 1846/1847.

Din categoria izvoarelor principale fac parte două tipuri de surse: inedite și editate. Categoria surselor inedite o constituie documentele din colecția *Vasile Moga* din Sibiu, marea majoritate scrise în limba română, cu grafie chirilică. Nu lipsesc nici documentele în limbile latină, germană și maghiară. Această bogată informație poate fi clasificată în documente referitoare la episcop, consistoriu, protopopi, preoți și parohii, și documente referitoare la credincioși și problemele lor, precum și statistici. Din categoria documentelor emise de Guberniu fac parte dispozițiile, decretele și alte acte administrative. Activitatea episcopului e evidențiată de bogata corespondență, care are loc între Guberniu și Vasile Moga, între Vasile Moga și protopopi⁹, preoți, respectiv credincioși. Tema acestei corespondențe e variată: corespondență pe seama disensiunilor dintre uniți și neuniți¹⁰, când uniții cereau biserica pentru ei, pe seama imixtiunilor canonice, a disensiunilor dintre preoți, corespondență în care se precizează efectuarea de conscripții în locațiile în care erau disensiuni¹¹, sau în care apăreau date despre anchete efectuate de protopopi. Tot din seria documentelor legate de activitatea episcopului fac parte și circularele, dispozițiile de colectă efectuate pentru localități din Transilvania, Ungaria¹², Austria¹³, Italia¹⁴, distruse de calamități, cele referitoare la preoți, sau la diferite boli¹⁵, hotărârile episcopului Vasile Moga privind sidoxia, taxele de dispensă pentru căsătorie, și nu în ultimul rând pastoralele și vizitațiile canonice. Toate aceste acte reliefează activitatea acestuia și situația eparhiei în acea vreme. O altă categorie o constituie actele legate de Consistoriu și activitatea acestuia, deosebit de utile în stabilirea membrilor, a funcțiilor, a

⁸ Recensământul a fost publicat de Traian Rotariu.

⁹ În special cu protopopul Albei Inferioare, Iosif Ighian.

¹⁰ Cum au fost cazurile Râmeț, Mănăstirea Râmeț, Valea Uzii, Ponorel, Câmpeni, Sohodol ș.a.

¹¹ Aceste zone în care se făceau conscripții de către comisii mixte ale neuniților și uniților se întind de la o localitate până chiar la nivelul unui tract sau cerc.

¹² Kaszon, Buda, Pesta, Boroszd etc.

¹³ Neustadt, de exemplu.

¹⁴ Palermo, Veneția ș.a.

¹⁵ Era vorba de femeile purtătoare de sifilis venite din Brașov, ori cu privire la ciumă și lepră.

personajelor care-l alcătuiau, a evoluției acestui organism al Bisericii. Cea de-a treia categorie de documente este cea referitoare la instituția protopopiatului și la protopopi, cu ajutorul lor putându-se stabili numărul, evoluția, activitatea și relaționarea protopopilor cu episcopul. Aceste surse pot fi clasificate în circulare, dispoziții protopopiale, colecte ordonate de protopopi. Cea de-a patra categorie de material documentar îi vizează pe preoți, problemele legate de ei și de parohii, precum și cele de administrație parohială. Documentele acestei categorii sunt multe și diferite: corespondență, anchete, probleme legate de moralitatea lor și probleme confesionale. Se evidențiază în acest mod situația preoțimii, pregătirea ei intelectuală și morală, cu alte cuvinte se poate creiona portretul parohului din timpul episcopului Vasile Moga. Cea de-a cincea categorie se referă la problemele legate de credincioși, mireni. Documentele sunt variate și subliniază în primul rând problemele confesionale și cele legate de familie. Strâns legată de această grupă se află categoria documentelor ce constituie statistici pe parohii, registre de stare civilă, importante pentru a se stabili numărul credincioșilor, proporția lor confesională, natalitatea, mortalitatea, rata divorțurilor. O categorie bogată în surse, a șaptea, se referă la școală și problemele legate de școală: atestate școlare emise de Universitatea din Viena, burse școlare și de studii, dispoziții legate de organizarea școlilor, referitoare la manuale și limba în care se predă. Informațiile ne ajută la stabilirea relațiilor dintre uniți și neuniți, la evidențierea relațiilor între Guberniu - episcop - protopopi - preoți, la stabilirea situației din anumite protopopiate, pentru a trasa profilul moral și pastoral al unor preoți și protopopi, pentru realizarea unor conscripții, pentru a arăta implicarea episcopului în oferirea de burse școlare, pentru stabilirea unor evenimente din epocă.

Din cealaltă categorie, a surselor editate, ponderea cea mai mare o au conscripția de la 1805¹⁶, șematismele din 1812-1845, apoi șematismul de la Buda¹⁷. Șematismele evidențiază atât situația protopopiatelor și structura Consistoriului în perioada 1812-1845, cât și evoluția funcțiilor ecleziastice. Pe baza celor două surse: conscripția din 1805 și șematismul Bisericii Greco-Orientale, editat la Buda, se pot afla date importante cu privire la numărul de biserici pe comitate, parohii și filii, apoi date referitoare la preoții și averile bisericilor, cu privire la locul hirotonirii acestor preoți, dacă erau hirotoniți sau nu, cu privire la numărul de credincioși, ori la proporția pe confesiuni a

¹⁶ Eugen Gagyi de Eted, „Regulatio Diocesis Transilvanicae Disunitae anno 1805”, în *Transilvania*, XLII, 1911, nr. 1, ianuarie-februarie, p. 38-61; XLII, 1911, nr. 2, februarie-martie, p. 149-171, nr. 3, martie-aprilie, p. 266-293, (în continuare: Gagyi de Eted, *Regulatio Diocesis Transilvanicae*).

¹⁷ *Universalis Schematismus Ecclesiasticus et Literarius Graeci non uniti ritus*, Buda, Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae, anno 1846/7 (în continuare: *Universalis Schematismus*).

acestora. În vederea îndeplinirii unui asemenea obiectiv, sursele au fost comparate, realizându-se o statistică relevantă pentru situația Bisericii din timpul episcopului Vasile Moga și o analiză pertinentă asupra stării și evoluției Bisericii Ortodoxe din Transilvania în perioada 1805-1847. Toate aceste date erau deosebit de importante pentru Curtea din Viena, care dorea o informare reală, pentru a lua măsurile adecvate stării de fapt. Curtea dorea în cele din urmă o separare evidentă între românii neuniți și cei uniți și stabilirea membrilor unei Biserici și ai celeilalte.

Prima sursă supusă comparației este *conscriptia din 1805*, editată de Gagy de Eted în anul 1910. La 1 mai 1805, Guvernul a emis circulara cu numărul 1610, prin care protopopii erau chemați la Sibiu pentru a raporta despre bisericile și preoții lor. Demersul avea ca scop eficientizarea relațiilor administrative dintre protopopi și autoritățile locale, dar și stabilirea situației din Biserica neunită în ce privește slujitorii ei, căci s-au înregistrat multe plângeri provocate de imixtiunile unor preoți hirotoniți valid sau nu în cadrul filiilor. Comisia formată a reîmpărțit eparhia, fiind constituite 32 de protopopiate. Consistoriul a răspuns la 5 aprilie 1805, că a luat la cunoștință hotărârea Guvernului. Guvernul transilvan a trimis un nou ordin, cu numărul 3129, din care reieșea că se dorea o situație a preoților, și anume care erau hirotoniți valid și care erau „supranumerari”, adică nu erau ordinați valid. Pentru preoții valizi era folosit termenul *fungibiles*, iar pentru cei care nu erau hirotoniți valid, care aveau anumite impedimente canonice, termenul utilizat era *supernumerari*, adică erau peste numărul celor valizi, sau în afara celor recunoscuți oficial. Mulți dintre acești preoți supernumerari, ori nu erau hirotoniți, și doar susțineau aceasta, ori erau hirotoniți neținându-se cont de impedimentele canonice, în aceste cazuri hirotonia lor nefiind validă. De aceea, data de 1 iunie 1805 a fost stabilită de autorități pentru convocarea protopopilor, iar în cadrul unei comisii mixte trebuia să fie redactată o situație amănunțită, pe baza tuturor cerințelor înaintate de guvernatorul Gheorghe Banffy. Comisia s-a întrunit la 1 iunie 1805, sub conducerea lui Alexandru Dossa. Membrii comisiei erau: Rudolf Tempian, care avea funcția de *asesor et interimalis consistorii praeses* (asesor și președinte interimar al Consistoriului), Ilie Popovici, Bucur Bobeș¹⁸, Aron Budai¹⁹ și Ioan Rus²⁰. Comisia a hotărât apoi

¹⁸ Asesor consistorial.

¹⁹ Notar consistorial. Activitatea lui Aron Budai a fost prodigioasă, s-a ocupat de organizarea treburilor administrativ-eclesiastice ale Episcopiei, încurajând înființarea școlilor românești. De asemenea, Aron Budai a fost considerat a fi autorul *Supplex*-ului din 1804, iar mai înainte, în anii 1791-1792, era unul din oamenii importanți ai episcopului Adamovici. Un mare rol se pare că l-a avut prin prisma funcției deținute în cadrul Episcopiei, în anul 1798, când s-a încercat unirea ortodocșilor. Se pare că ideea unirii și-ar fi găsit adepți la nivelul Consistoriului și al unor protopopi, dar nu a fost agreată de autorități, și mai ales de către guvernatorul Banffy și cancelarul Majlat, care au reușit să împiedice

să-i citeze imediat pe preoți, pentru a se prezenta cei care nu mai serveau, sau care nu erau trecuți în protocoalele consistoriale. Începând din 18 iunie, au fost citați, în mod succesiv, toți preoții spre legitimare. Termenul prezentării era 21 august 1805. Apoi, fiecare protopop primea o coală pe care avea obligația să răspundă la întrebările următoare:

- 1) numărul, numele, locul și timpul sfințirii preoților;
- 2) anul zidirii bisericilor (cele zidite de la 1784 încoace);
- 3) arătarea precisă a venitelor și averii bisericilor.

Ședința s-a ținut numai în 6 octombrie. În ziua următoare, președintele Dossa a declarat împărțirea comunelor isprăvită, dând ordin să se arondeze protopopiatele. Ca urmare a arondării, comitatul Alba de Sus a format un tract, cele 6 protopopiate din Alba de Jos au format 3 tracturi, din cele 5 protopopiate din Târnava au rezultat 2 tracturi. Protopopiatele din Turda au format 3 tracturi, cele 3 din Cluj au format 2 tracturi, cele 3 din Dăbâca au format 1 tract, la fel ca cele 3 protopopiate din Solnocul Interior, pe când cele 5 protopopiate din Hunedoara au format 3 tracturi.

La 9 octombrie 1805, scaunele secuiești și săsești, Zarandul, Făgărașul și ținutul Chioarului au fost împărțite în protopopiate separate.

Isprăvindu-și cu aceasta lucrul, Comisia a încheiat, la 18 octombrie 1805, protocolul, pe care l-au scris Dossa, Huțovici și Budai, l-au sigilat și l-au trimis apoi Guberniului. Protocolul are 192 de pagini și înșiră satele în ordinea conscrierii; în 1833, Francisc Vinkler, într-un volum de 136 de pagini l-a aranjat în ordine alfabetică și l-a completat cu date contemporane²¹. În continuare, Gagy de Eted spune că a recopiat în ordine alfabetică șirul comunelor. Tabela conscripției din 1805 cuprinde multe rubrici. Importante sunt rubricile referitoare la numele parohiilor²², la numărul de biserici, la locul și anul ordinării preoților, la numărul preoților. Această rubrică referitoare la preoți este alcătuită din mai multe coloane. Prima coloană se referă la numărul de preoți îndepărtați, precum și la cei ce funcționau ilegal. O a doua coloană se referă la preoții ce trebuiau îndepărtați. O a treia coloană prezintă numărul de preoți ce s-au retras din diferite motive; motivul cel mai des întâlnit era pentru a lăsa locul fiilor lor. Coloana intitulată *fungibiles* se referă la preoții activi, care-și îndeplineau în continuare funcția, pe când ultima coloană, *supernumerari*, arată numărul preoților în plus față de cei recunoscuți ca activi, aceștia fiind cei care nu erau hirotoniți valid.

O altă sursă a comparației, *Șematismul de la Buda din 1846/7*, oferă prețioase date despre Consistoriul ortodox, despre protopopi, parohii și filii,

inițiativa. A se vedea, pe larg, Remus Câmpeanu, *Elitele românești din Transilvania veacului al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, 2000, p. 189.

²⁰ În postul de *scriba*, având rolul de a scrie actele.

²¹ Gagy de Eted, *Regulatio Diocesis Transilvanicae*, p. 38-44.

²² *Vezi conscripția din 1805*, rubrica *Titulus ecclesiae specificus*.

despre numele preoților și capelanilor, slujitori ai acestor biserici, cât și despre numărul capilor de familie. Această sursă e deosebit de importantă, atât prin datele oferite, cât și prin faptul că e singurul șematism care face referire la situația Bisericii Ortodoxe din Transilvania, dar și la situația Bisericii Ortodoxe din Ungaria. În cadrul acestui șematism, referirea la Biserica Ortodoxă din Transilvania ocupă o secțiune aparte.

La sfârșitul analizei comparative între cele două surse s-ar putea trage următoarele concluzii:

a) în general, numărul parohiilor a rămas același, în ambele surse, înregistrându-se doar rar cazuri în care numărul parohiilor din șematism este mai mic;

b) filiile, cu excepția unor cazuri, când numărul lor este același în ambele surse, scad în 1846/7 față de datele prezentate de conscripție²³;

c) în 1846/7 sunt menționați și preoții capelani (funcția de preot capelan e o funcție ecleziastică preluată din Biserica Catolică);

d) numărul preoților este relativ egal, în cele mai multe cazuri, doar uneori în ușoară scădere, potrivit informațiilor oferite de șematism, față de conscripție (cauza scăderii e dată de dispariția preoților supranumerari);

e) față de informațiile oferite de conscripție, în 1846/7 apar și administratori pentru protopopiatele din unitățile administrative. Erau protopopiate conduse doar de administrator, cum erau numiți cei care conduceau protopopiatele în perioada de probă, perioadă după care puteau deveni, dacă se dovedeau capabili, protopopi;

f) majoritatea preoților au fost hirotoniți în Transilvania și la Arad (aprox. 80%: 606 în Transilvania și 420 la Arad);

g) au existat și preoți au fost hirotoniți la Buda sau Timișoara (90 la Buda și 62 la Timișoara);

h) mai puțini la număr, totuși au fost și preoți hirotoniți în Țara Românească și Moldova (90 în Țara Românească și 3 în Moldova);

i) scăderi semnificative reies în ce privește numărul capilor de familie din șematism, față de numărul din conscripție; cele mai însemnate scăderi ale numărului capilor de familie, potrivit șematismului de la Buda, sunt în părțile de nord și centru ale Principatului²⁴.

Analiza surselor continuă cu șematismele pe anii 1812-1845²⁵. Ceea ce interesează din fiecare șematism sunt listele funcțiilor, care arată componența Consistoriului sibian și lista protopopilor și administratorilor, an de an, începând din 1812 până în 1840, aflate la sfârșitul fiecărui șematism. Din

²³ Cauza scăderii lor a fost transformarea filiilor în parohii.

²⁴ Părți în care uniții erau mai activi.

²⁵ *Schematismus dicasteriorum et officialium magni Principatus Transylvaniae pro anno 1812*, Claudiopoli, Typis Lycei Regii (în continuare: *Schematismus dicasteriorum*). Același titlu, loc de tipărire și același editor se vor menține pentru toate șematismele dintre anii 1812-1845.

analiză rezultă că, în scurt timp, Consistoriul evoluase. Un avânt considerabil la această dezvoltare a fost dat prin activitatea notarului unit Aron Budai. Apar mai multe funcții, numărul asesoriilor se înmulțește față de perioada episcopilor sârbi, apărând chiar canceliști și servitori, pregătirea membrilor Consistoriului crește treptat prin trimiterea la studii la Viena. De asemenea, se pune accentul și pe partea practică, deoarece asesori erau numiți cei din împrejurimile Sibiului. Perioada cea mai fructuoasă în evoluția Consistoriului o constituie anii 1834-1840, când aceiași asesori își păstrează funcția, stabilitatea acestora fiind un semn că lucrurile evoluau, iar asesorii își îndeplineau datoria. Protopopiatele evoluează și ele, ajungându-se ca în perioada de final a analizei numărul lor să crească, așa încât pe teritoriul unei unități administrative erau mai multe protopopiate, fapt benefic pentru organizarea bisericească. În anii 1834-1835, odată cu încercarea de reorganizare administrativă²⁶, s-au produs schimbări și în organizarea bisericească, dar în anul 1836 s-a revenit la situația inițială, cu excepția faptului că într-o unitate administrativă se puteau afla mai multe protopopiate. În ce privește protopopii, cei mai longevivi în funcție au fost cei din părțile de sud, în special protopopii din Sibiu, Făgăraș, Brașov, chiar Alba Inferioară și Superioară. Nu trebuie uitată nici existența administratorilor și a vice-protopopilor. Primii aveau rolul de administra un protopopiat, putând fi și protopopi ai altui protopopiat în același timp, iar ultimii puteau avea un rol onorific. Toate aceste date arată funcționarea Consistoriului sibian și colaborarea lui cu episcopul Vasile Moga, ca organism care avea menirea de a-l ajuta pe acesta în activitatea sa.

Episcopul Vasile Moga s-a interesat nu numai de Consistoriu și buna lui funcționare, ci și de credincioșii săi și de preoți, trimițând pastorale. Ca un adevărat păstor, episcopul Vasile Moga s-a străduit să ridice clerul său la o stare morală și materială mai bună, i-a obligat pe preoți să predice, să edifice școli și să catehizeze poporul. Episcopul a vizitat și multe parohii, îndemnându-i pe preoți să întocmească registre pentru botezați, cununăți și decedați. Nu întârzia nici să intervină acolo unde erau probleme și certuri între credincioși. Datoria de episcop l-a făcut pe Vasile Moga să-i mustre și să-i pedepsească pe preoții care nu-și îndeplineau datoria. În plan cultural, activitatea episcopului Vasile Moga a fost binefăcătoare. A sprijinit învățământul primar, impulsionând pe preoți să ajute la construirea de biserici și școli, a cumpărat o casă în Sibiu, unde și-a instalat reședința, Consistoriul și

²⁶ S-a încercat o reorganizare administrativă, unitățile administrative majore fiind districtele. În componența acestora intrau mai multe protopopiate și sub-districte. Această nouă arondare n-a durat decât până în anul 1836, când s-a revenit la împărțirea de dinainte, cu specificația că pe teritoriul unei unități administrative existau mai multe protopopiate. Au apărut și protopopiate noi, iar altele au dispărut. Vezi *Schematismus dicasteriorum [...] pro anno 1834*, p. 301-305; *Schematismus dicasteriorum [...] pro anno 1835*, p. 315-318.

seminarul, edificând și un corp de clădire pentru profesorii aduși să predea acolo. În pofida neînțelegerii cu profesorul Gheorghe Lazăr, a continuat munca de îmbunătățire a nivelului de instruire a viitorilor preoți. Pe tinerii cei mai buni i-a trimis la studii de teologie la Viena²⁷. A acordat și numeroase ajutoare²⁸, și i-a recompensat pe profesorii ce predau la Seminar pentru munca depusă. În mod special a patronat tipărirea de manuale și cărți în limba română²⁹, facilitând circulația cărților lui Petru Maior. A sprijinit și manifestările culturale și răspândirea gazetelor și revistelor românești. Toate aceste realizări le-a finanțat din fondul sidoxial, singura sursă de venit a Bisericii Ortodoxe transilvănene³⁰.

S-a remarcat și în planul național-politic, prin memoriile trimise autorităților, prin controversele cu sașii. În activitatea aceasta național-politică eforturile sale s-au conjugat cu cele ale episcopului greco-catolic, Lemeni. Cei doi episcopi au elaborat un memoriu, care relua revendicările din 1791-1792, fiind înaintat la Viena, sub semnătura celor doi episcopi, în 17 aprilie 1834. Argumentația memoriului relua ideea fundamentală a *Supplex*-ului privind restabilirea unor drepturi deținute de români odinioară, ca cei mai vechi locuitori ai țării, drepturi care nu le-au fost retrase de nicio lege. Chiar dacă au rămas fără o realizare imediată, totuși eforturile celor doi episcopi pentru soarta românilor au demonstrat că în pofida unor disensiuni, poate exista colaborare și înțelegere între cele două confesiuni, ortodoxă și greco-catolică, dacă se dorește acest lucru de ambele părți. Deși de unul singur, episcopul Vasile Moga a reluat demersurile prin noi memorii pentru recunoașterea drepturilor românilor și pătrunderea lor în sistemul politic al țării, ca a patra națiune, cu drepturi egale cu celelalte națiuni³¹.

La moartea sa, episcopul Vasile Moga a lăsat o avere materială considerabilă: o casă de reședință în Sibiu, o altă casă tot în Sibiu, o livadă pe seama asesorilor consistoriali, un fond pentru burse, pentru plata

²⁷ Dintre acești tineri amintim doar câțiva și anume: Ioan Moga, Moise Fulea (viitorul director al școlilor românești), Petru Gherman (viitor protopop în Brașov), Ioan Popovici, Petru Barcianu (viitori asesori consistoriali), Ioan Popasu și Nicolae Popea (viitori episcopi ai Caransebeșului), Ioan Hannia (director al Institutului teologic-pedagogic din Sibiu), Constantin Toma (protopop în Deva), Petru Moga ș.a. Vezi Pavel Cherescu, „Contribuția episcopului Vasile Moga la dezvoltarea învățământului românesc din Transilvania”, în *Mitropolia Ardealului*, an XXXV, 1990, nr. 5, sept-oct., p. 10-19 (în continuare: Cherescu, *Contribuția*).

²⁸ Printre cei care s-au folosit de aceste ajutoare au fost: George Barițiu, Mihail Bell, Iacob Buda, Ioan Popovici, Anton și Dumitru Fogorași, Ioan Turcu, Oprea Cornea și mulți alții.

²⁹ Cherescu, *Contribuția*, p. 16-17, 26-27.

³⁰ Vezi Mircea Păcurariu, „Istoria Institutului Teologic de grad universitar din Sibiu. Întemeierea și dezvoltarea școlii sub episcopul Vasile Moga (1811-1845)”, în *Mitropolia Ardealului*, an VI, 1961, nr. 11-12, nov-dec., p. 690-691.

³¹ Gyémánt, *Mișcarea națională*, p. 130-135.

jurisconsultului Consistoriului și pentru trebuințele Bisericii. Consistoriul era încheșat, evoluase calitativ prin pregătirea asesorilor, iar numărul de protopopiate se mărise, fiind unități administrative cu mai multe protopopiate pe teritoriul lor. Într-un cuvânt, Biserica cunoscuse o evoluție în timpul episcopului Vasile Moga, în special în plan instituțional, la acest lucru contribuind, pe lângă activitatea episcopului și perioada sa lungă de păstorire.

OVIDIU BOC

Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

CHURCH AND SOCIETY IN THE TIME OF BISHOP VASILE MOGA (1810-1845).
EVALUATION OF THE SOURCES

Summary

The aim of this article is to frame the activity of Bishop Vasile Moga in the context of the religious situation from Transylvania and to present the state of the Orthodox bishopric and of other religious institutions such as the Consistory, archdeaconries, parishes, before, during, and after his age (1805-1847). The research is focusing on the documents of the „Vasile Moga” collection, preserved in the Church Archive of the Orthodox Metropolitan Bishopric of Sibiu (Arhiva Bisericească a Mitropoliei Ortodoxe din Sibiu), as well as the census of 1805, “Schematismus” (official register of priests, archdeacons, etc.) of 1812-1840, the census of 1850 published by Traian Rotariu, and not least the “Schematismus” of the Greek-Oriental Church, published at Buda, in 1846/1847. The source analysis reveals the institutional situation of the Transylvanian Orthodox Church from the time of Vasile Moga offering also data concerning the clerics and the civilians. The methodology of dealing with these sources is a vital aspect of this research. The study will offer a clearer and more complete image of the Orthodox Church of Transylvania during Bishop Vasile Moga and not least on the personality of this religious leader.

Keywords: Transylvania, Orthodox Church, episcopate, Vasile Moga, sources, Schematismus, census, Consistory, documente, archdeaconries, priests, functions